

Jancsák Ramóna

A szabadságvesztés büntetésüket töltő nők helyzete külföldön

Bevezetés

2006 októberében jelent meg a King's College London börtönügyekkel foglalkozó központja, az International Center of Prison Studies (ICPS) 13. számú útmutatója (a továbbiakban: *Útmutató*) *A nők büntetés-végrehajtásának reformja* címmel, amely a fogvatartott nők helyzetét mutatja be a büntető igazságszolgáltatásban, illetve a büntetés-végrehajtás során.

Jelen tanulmány az *Útmutatót* ismerteti, amelyet azzal céllal adtak ki, hogy a börtönreform-programok fejlesztése, illetve kivitelezése során hasznos tanácsokat, alternatívákat adjon az e területen dolgozók, illetve a téma iránt érdeklődő szakemberek számára. Az *Útmutató* ajánlásai minden esetben összhangban állnak a nemzetközi emberi jogi egyezményekkel, egymástól eltérő kulturális és politikai környezetben is alkalmazhatók, továbbá olyan javaslatokat kínálnak, amelyek nagy valószínűséggel különféle szociális és gazdasági helyzetekben is megvalósíthatók. Mindamellett, hogy az ajánlások nem igényelnek jelentős erőforrás-ráfordítást, szem előtt tartják a büntetés-végrehajtási rendszerek realitásait.

A női elítéltek általánosságban véve a büntetés-végrehajtási rendszerben kisebbségnek számítanak, ugyanakkor a női börtönökben jelen van az összes, a büntetés-végrehajtási intézetekre általánosan jellemző probléma. A jogalkotók által is elfogadott tény, hogy a fogvatartott nők szükségletei nagymértékben különböznek a férfi fogvatartottakétól. A nők fogvatartására szolgáló épületek gyakran kényszermegoldásból születtek, kevesebb helyiséggel rendelkeznek, mint a férfi intézetek. A női fogvatartottak jellemzően alacsony biztonsági kockázatot jelentenek, mégis gyakran a számukra fenntartott börtönökben az indokoltnál magasabb a biztonsági színvonal. Függetlenül attól, hogy a nemzetközi emberi jogi egyezmények előírják: a női elítélteket a férfiaktól elkülönítve kell fogva tartani, illetve, hogy az őrzőik is nők legyenek, a nemi erőszak, a zaklatás, és a megalázás a mai napig általános jelenség.

Kisebbségben

A női fogvatartottak aránya világszerte igen alacsony, arányuk majdnem minden országban 12% alatti (kivéve Maldív-szigetek: 26,6%, Thaiföld: 20,3%, Bolívia: 16,7%), átlagosan 6% körül alakul.

Az alacsony arányszámok ellenére a nők bebörtönzése egyre általánosabbá vált világszerte, és egyes országokban a fogva tartott nők száma gyorsabban növekszik, mint a börtönbüntetésüket töltő férfiaké. A Fawcett Society 2004-es, *A nők helyzete az igazságszolgáltatás rendszerében* című jelentése szerint a női fogvatartottak számának növekedése Angliában és

Wales-ben az utóbbi évtizedben jócskán maga mögött hagyta a férfiak számának növekedését. Amíg az 1992 és a 2002 közötti időszakban a férfi börtönpopuláció 50%-kal, addig a női 173%-kal nőtt.¹

A vonatkozó nemzetközi emberi jogi egyezményekben foglaltak szerint:

- a női fogvatartottakat diszkrimináció nem érheti az elhelyezési körülmények vagy a bánásmód tekintetében,
- a nőkre irányuló erőszakos cselekményeket meg kell előzni, illetve ha ilyen történt, azt vizsgálni és szankcionálni kell,
- a női és a férfi fogvatartottakat el kell különíteni egymástól,
- a terhes és a kisgyermekes anyák számára speciális és kielégítő intézkedéseket kell hozni,
- a büntetés-végrehajtási intézetben történő szülés esetén a születés helyét nem szabad feltüntetni a születési anyakönyvi kivonaton,
- a férfi személyzet a női börtönbe kizárólag a női végrehajtó személyzet kísérete mellett léphet be.

A női börtönök specifikus problémái

A női elítéltek profilja meglehetősen különbözik a férfi elítéltektől: gyakran már egészen fiatal koruktól szexuális és testi erőszak áldozataivá válnak, ily módon különleges testi és mentálhigiénés szükségletekkel bírnak; nagyon kevés esetben indokolt számukra a magas örzésbiztonsági fokozat elrendelése. A női fogvatartottak általánosan alacsony számából adódóan elképzelhető, hogy az otthonuktól távol töltik a büntetésüket, és a családjukkal történő kapcsolattartást nehéz megoldani, ez pedig hatással van a családi élet folytatásához való jogaikra. A terhes vagy kisgyermekes anyák esetében a gyermekgondozás dilemmát jelent – a gyermekek maradjanak az édesanyjukkal, és neveljék őket a börtönben, vagy kerüljenek a családtagokhoz, esetleg állami gondozásba. Problémát okoz az is, hogy a női börtönépületek gyakran kényszermegoldásból született kisméretű épületek, ebből adódóan ezek sok esetben nélkülözik a munka-, tanulási, képzési, sportolási vagy kulturális lehetőségeket, amelyek a férfibörtönökben jelen vannak. A női elítéltek gyakran nemi erőszak, zaklatás, és megalázás veszélyének vannak kitéve.

Phil Scraton és Linda Moore tanulmánya szerint az észak-írországi Maghaberry börtön Moume House nevű női szárnyában történt felmérés alapján fény derült arra, hogy a nőket gyakran napi 17 órán át folyamatosan zárva tartották a cellájukban, a munkafoglalkozásokat megszüntették, és az iskolai órákat is csak ritkán tartották meg. Az új fogvatartottak befogadásukkor csekély vagy semmilyen támogatást nem kaptak, hiányzott egy strukturált bevezető program, illetve az, hogy hozzájussanak a börtönérettel kapcsolatos szükséges információkhoz. Az elítélt nők jogait, illetve a családi élethez való jogukat nem tartották tiszteletben. A különleges vagy hagyományos családi látogatások feltételei egyszerűen hiányoztak. A korlátozó-megszorító rendszer indokolatlan szenvedéseket okozott az elítélt nőknek, gyermekeiknek és

¹ Women and the criminal justice system: a report of the Fawcett Society's Commission on Women and the Criminal Justice System. London, 2004. 5. p.

családtagjaiknak. A büntető és elkülönítő „blokkban” – vagy a speciálisan őrzött zárkákban – alkalmatlan körülmények uralkodtak a kimerült vagy önvészélyes nők és lányok számára.²

A fogvatartott nők alacsony számának köszönhetően a női börtönök gyakran a börtönrendszerek elhanyagolt területét jelentik. A nő elítélteket sok esetben nem megfelelően átalakított épületekben tartják őrizet alatt, ahol testedzésre és más tevékenységre nincs elegendő hely.

Egy 2004-ben megjelent amerikai tanulmány szerint El Salvadorban, a San Migueli Börtönben nyilvánvaló jogsértések sora történt. A szabálysértések és bűncselekmények a nyilvános alkoholfogyasztástól a gyilkossáig terjedtek, továbbá 72 nő egy hosszú szobában aludt, amelyhez egyetlen illemhely és mosdó tartozott. Néhány nő hely hiányában – emeletes ágyakról van szó – csak az alsó ágy alatti földön tudott aludni. Este 6 és reggel 6 óra között bezárva, nappal pedig a helyiségből kizárva tartották őket. A börtönben biztosított élelem olyan hideg és silány volt, hogy sokan a családtól kapott élelmet gázmelegítővel főzték meg, és az esővizet műanyagpalackokban gyűjtötték össze.³

A büntetés-végrehajtási hatóságok az alacsony számú női elítéltekkel másképpen bánnak. Néhány országban egyetlen női börtönt tartanak fenn, így az ország minden részéről érkező bűnelkövetőket itt tartják fogva, akkor is, ha a börtön többórás vagy többnapos utazásnyira van a lakóhelyüktől vagy családjuk lakhelyétől. Létezik egy alternatív modell: a férfi büntetőintézetekhez csatolt, de elkülönített szárny vagy körlet felállítása a nők számára. Mindkét modell problémákat hordoz. A női elítéltek többnyire olyan büntetés-végrehajtási rendszerben találják magukat, amelyek tervezése, szervezése és működtetése során elsősorban a jóval nagyobb számú férfipopuláció fogva tartását vették/veszik figyelembe. Ennek következményei:

- a női elítéltekkel kapcsolatos biztonsági kockázathoz mért túlságosan felültervezett biztonsági szint, főként azért is, mert a nők nagy része csekélyebb súlyú bűncselekményért kapott szabadságvesztés büntetést,
- a börtönsemélyzet oktatásában nem szerepel a női elítéltek speciális helyzete,
- az oktatási és képzési programok főként a férfi elítéltek igényeire alapulnak, a nők számára kevesebb a munkalehetőség (mint pl. a varrás, amely során a büntetés-végrehajtási szervezet egyenruhát készítenek),
- a családi látogatások rendjét nem igazítják olyan elítéltek igényéhez, akik a hozzájuk tartozó gyermekeik egyedüli nevelői,
- a női elítéltek speciális egészségügyi és higiéniai igényeit nem veszik figyelembe.

Egy kanadai emberi jogi szervezet, a Canadian Human Rights Commission jelentése szerint a Kanadában végzett kutatások megállapították, hogy a női elítéltek jellemzően alacsonyabb biztonsági kockázatot jelentenek, a visszaesési rátájuk alacsonyabb, illetve a férfi fogvatartottakétól eltérő szükségletekkel rendelkeznek. Ennek ellenére a Kanadai Börtön-szolgálat (Correctional Service of Canada) továbbra is ugyanazokat a kockázatbecslési és igényfelmérési módszereket alkalmazza mindkét nem esetében. Az eredmény a női fogvatartottak esetében az indokolatlanul magas biztonsági fokozat alkalmazása a büntetés-vég-

2 Phil Scraton – Linda Moore: *The Hurt Inside: the imprisonment of women and girls in Northern Ireland*. Northern Ireland Human Rights Commission, Belfast, 2004. 11-12. p.

3 Deacon serving in El Salvador finds hope behind bars. *The Record*, Episcopal Diocese of Michigan, 2004.

rehajtási intézetekben, illetve kevesebb lehetőség az olyan korrekciós programokra, melyek elősegítik a társadalomba történő reintegrációjukat és rehabilitációjukat.⁴

A női fogvatartottak kezelése

Az elítélt nők jellemzően olyan családi háttérrel rendelkeznek, ahol jelen lehet a fizikai vagy más jellegű erőszakos bánásmód. A szabadságvesztésre ítélésük oka többnyire a következő jelleget ölti fel:

- csekély súlyú bűncselekmény (mint pl. kisebb összegű pénz vagy ingóság eltulajdonítása),
- súlyos bűncselekmény, amely lehet emberölés, esetenként az őket erőszakosan megtámadó személy meggyilkolása,
- kábítószerrel visszaélés, gyakran tiltott drog birtoklása vagy szállítása mások parancsára.

Néhány országban az uralkodó vallási jogok miatt olyan asszonyokat is bebörtönöznek, akik nemi erőszak áldozatává váltak, és mivel nem tudták bizonyítani a nemi erőszak tényét, ezért törvénytelen szexuális cselekmény miatt ítélték el őket. A női börtönök általában sokkal kevésbé túlszűfoltak, mint a férfiak számára fenntartott intézetek, azonban néhány esetben igen súlyos túlszűfoltás tapasztalható. Több börtönben tisztább és attraktívabb környezet található, rendezett hálótermekkel, himzéssel díszített ágyneművel és a falakat díszítő családi fotókkal. Mindezek ellenére a női börtönökben is világszerte jelen van az erőszak és az embertelen bánásmód.

A Daily Telegraph című napilap 2004-es cikke arról számolt be, hogy egy ausztriai büntetés-végrehajtási intézetben egy kiképzőgyakorlat alkalmával 70 fegyveres rendőr – a legtöbbször férfi – megrohmozott egy női börtönt, és megmotozta az intézet lakóit. A fejmaszkot viselő rendőrök, akiknél gumibotok, pajzsok és fegyverek voltak, a női fogvatartottakat felemelt kézzel a falhoz állították, közben a zárkákat felforgatták, rátapostak a ruháikra és a fehérneműre, a személyes tárgyait pedig szétzúzták. Ezek után a nőket a börtön kápolnájába vezették, meztelenre vetkőztették, majd megmotozták őket.⁵

A női elítéltekre irányuló erőszak nem csak a személyzettől származhat. Az elítéltek közötti erőszak is súlyos problémát jelenthet. Egy brazil kutatáson alapuló tanulmány szerint Sao Paulo női börtönében korábban a nőknek az erőszakos elítéltek, az úgynevezett „étel-főnökök” miatt kellett szenvedniük, akik az ételkiosztás során a többiek megfenyegetésével a legjobb helyeket foglalták el, és a legjobb ételeket szerezték meg. A problémát sikerült orvoslani az egyes pavilonokban található étkezők megnagyobbításával, illetve az egyéni evődények rendszeresítésével, és azzal, hogy így az összes elítélt egyszerre ülhetett le étkezni.⁶

Egészségügyi ellátás a női börtönökben

Az orvosi ellátás kérdése majdnem minden női börtön esetében problémát jelent. A büntetőintézetbe kerülő nők általában a társadalom szegényebb rétegeiből származnak, számos kezeletlen testi és szellemi egészségügyi problémával.

4 Protecting Their Rights: A Systemic Review of Human Rights in Correctional Services for Federally Sentenced Women. Canadian Human Rights Commission, Ottawa, 2003.

5 Michael Leidig: Austrian minister in jail search gaffe, Daily Telegraph, London, 2004. 03. 18.

6 Prison Improvement Project – Sao Paulo. Follow-up Report. British Council, 2004. 05.

Egy 2004-ben megjelent tanulmány szerint Pakisztánban a női börtönökben az orvosi ellátás majdnem teljes egészében hiányzik. Szinte valamennyi nemi erőszak áldozatává vált és teherbe esett asszony a börtönben kényszerül megszülni gyermekét, miközben el nem követt bűnért került a börtönbe. A büntetés-végrehajtási intézetekben terhes-gondozásban nem részesülnek, alutápláltak és túlterheltek, végül a szülésre egy a higiénia mellett, szánalmasan rossz körülményekkel rendelkező börtön-egészségügyi intézetben kerül sor. Mindezek nyilvánvaló eredménye az aránytalanul magas csecsemő- és szülőhalálozás egy olyan országban, ahol ezen felül is gyászos a csecsemők és szülő nők halálozási aránya.⁷

Néhány országban a szabadságvesztésre ítélt nők többsége kábítószerrel való visszaélés miatt üli büntetését, ezzel együtt a kábítószer-fogyasztás az intézetekben is jelen van. Ez szolgáltatója a mentálhigiénés problémák és az öngyilkossági kísérletek hátterét is. A bebörtönzésük, és a családjuktól, de különösképpen a gyermekeiktől való elszakadás a női elítéltekre nagyon súlyos hatással lehet. Sokan gyakran annyira elcsüggedtek, hogy önmagukban tesznek kárt a csuklójuk vagdosásával, az arcuk és testük felkarcolásával.

Egy, az indiai női börtönök egészségügyi helyzetét vizsgáló tanulmány⁸ szerint a Hyderabad és Rajahmundry büntetőintézetek területén felállított egészségügyi központoknál hasznos kezdeményezés volt megfigyelhető. Az egészségügyi központok a következő lehetőségeket biztosították a női elítéltek számára:

- a nők és gyermekek súlyának és magasságában mérése, egészségi állapotuk felmérése,
- vérvizsgálatok (nőknek),
- fogászati vizsgálatok (nőknek és gyermekeknek),
- fül–orr–gégészeti vizsgálatok (nők és gyermekek számára), illetve szemvizsgálat, akiknek szükséges,
- általános vizsgálatok és ellenőrzések – vérnyomás, mellkas- és bőrvizsgálat,
- nőgyógyászati vizsgálatok,
- egyéb problémák konzultációja – testi és szellemi problémák,
- dietetikai és gyógyszerezési ajánlások.

Az orvosi ellátás javításának érdekében erőfeszítéseket szükséges tenni, illetve gyógyszerelési tanácsadást, mentálhigiénés segítségnyújtást és olyan programok alkalmazását kell lehetővé tenni, amelyek segítenek a nőknek a múltban elszenvedett esetleges erőszakot és sérelmeiket feldolgozni. A HIV-vírussal komoly mértékben sújtott országokban a női fogvatartottak jelentős száma is fertőzött. Igen fontosak az olyan, a káros következmények csökkentésére irányuló programok – mint például a tücsere-program, vagy a fertőzést jelentő tűk felügyelete –, melyek segítenek a fertőzöttek számára a betegséggel való együttélésben, miután kikerültek a börtönből.

A Penal Reform International 2001-es éves jelentése egy pozitív eredményeket felmutató kísérletről számolt be, amely lettországi Ilguciem női börtönben zajlott le. (A börtönnek

7 Shazia Rafiq: Justice and equality for women, PakTribune, www.paktribune.com. 2004. 04. 12.

8 Rani D. Shandarkass: Where the mind is without fear and the head is held high: mental health and care of women and children in prison in Andhra Pradesh. Penal Reform and Justice Association, Gurgaon, 2001. 24-25. p.

2000 szeptemberében körülbelül 300 lakója volt. Közülük húszan HIV-fertőzöttek voltak, a húszból tizenkilencen a büntető tárgyalásra vártak.) A projekt 20 kijelölt oktató kiképzését célozta: a képzésben résztvevők képessé váltak arra, hogy a többi női elítélteket oktatták az HIV/AIDS, a nemi betegségek, a hepatitisz és a fogamzásgátlás témakörökben. Az oktatási órák heti rendszerességgel zajlottak. 2001 márciusában létrejött egy önszervező egyesület a börtönben. Az AIDS Prevenációs Szervezet áprilisban szemináriumsorozatot tartott ugyanitt. Ez volt az első eset, hogy ilyen nagyszámú (65 főnyi), szociális munkásokból, a civil szervezetek és a hatóságok képviselőiből álló delegáció látogatott a börtönbe, és hallgatta meg a nők problémáit.⁹

A börtönélet számos aspektusa lehet megalázó egy nő számára. A magánszféra gyakorlása hiányzik, és a büntetés-végrehajtási intézetek gyakran nem fordítanak elég figyelmet a nők speciális igényeire. Egy emberi jogi jelentés adatai szerint a kenyai börtönökben a nőknek nem biztosítottak tisztasági betétet, és gyakran csak egy váltás ruhájuk volt, így azt csak meztelenül tudták kimosni.¹⁰

Sajnos a nők védelme a nemi erőszaktól és szexuális zaklatástól gyakran nehezen oldható meg. Számos országban a női elítélteket nem védik meg a férfi börtönőrök zaklatásától. A US Department of State pakisztáni ország-jelentése megemlíti, hogy Pakisztánban sok gyermek született a büntetőintézetekben, a férfi börtönőrök általi nemi erőszak eredményeképpen.¹¹

Néhány országban a nemi egyenjogúság elvének bevezetése a női börtönökben szolgáltató teljesítő férfi börtönőrök számának növekedését – ezzel a szexuális zaklatás nagyobb veszélyét is – eredményezte. A fogvatartott nők motozása nagyon kényes kérdés. Gyakran biztonsági okokból válik szükségessé, de jelentős kényelmetlenséget és megaláztatást is jelent. A legtöbb olyan országban, ahol a női börtönökben férfi börtönőröket alkalmaznak, a férfi börtönőrök számára nem engedélyezett a női elítéltek motozása, habár vannak kivételek is, mint az Amerikai Egyesült Államok, ahol a férfiaknak megengedett a nők ruházatának átvizsgálása.

Sokszor a konkrét problémát a befogadaskor végrehajtott, a családi látogatások előtti vagy utáni, illetve az egyéb alkalmakkor történő belső motozás jelenti. Az ilyen, motozással és belső vizsgálattal járó procedúra általános gyakorlat, amelyet gyakorta inkább rutinszerűen végeznek, mint a szabálysértések nyilvánvaló valószínűségére adott különleges reakcióként. Néhány esetben nyilvánvaló, hogy az ilyen motozások és vizsgálatok célja a megaláztatás, és a bebörtönzött nők „rab” státuszának érzékeltetése.

Kapcsolattartás a családdal

A családtól és a gyerekektől való elszakítottság a nőknek nagyobb feszültséget jelent a büntetésük letöltése során, mint a férfi fogvatartottaknak. A nők általában nagyobb felelősséget vállalnak a gyermeknevelésben, így a távolság komoly aggodalmat jelent számukra.

9 Annual Report 2001. Penal Reform International. 12. p.

10 Country Reports on Human Rights Practices 2002, Kenya. US Department of State Washington DC – www.state.gov, 2003.

11 Country Reports on Human Rights Practices 2002 Pakistan. US Department of State Washington DC – www.state.gov, 2003.

Mindezek miatt a látogatási rend kialakítása különleges fontossággal bír a női büntetés-végrehajtási intézetek esetében. Számos országban az anyák és gyermekeik közötti látogatás rácsos ablakon, vagy üvegfalon keresztül történik, és igen rövid a beszélgetési idő. Más rendszerekben a gyermekek a hét egy adott napján akár több órán keresztül is meglátogathatják anyjukat a börtönben, ilyen esetekben a látogatás a szabadtéren vagy egy nagyobb teremben történik. Az egykori Szovjetunió utódállamainak többségében az anyák számára negyedévente egy ún. hosszú látogatás engedélyezett, amikor a gyermekek és a nevelőik akár 72 óráig együtt maradhatnak a börtön egy kialakított lakrészében. Néhány olyan országban, ahol a női fogvatartottaknak formaruhát kell viselniük, családi napokat szerveznek a gyermekek látogatására, ahol mind a börtönőrök, mind az elítéltek civil ruhát viselnek.

Néhány olyan országban, ahol a privat családi látogatás rendszeresített – például Latin-Amerikában –, ez csak a férfiak számára engedélyezett, a nőknek pedig nem. Az ezekre az országokra történő nyomásgyakorlással próbálják az emberi jogi szervezetek elérni az egyenlő feltételek kikényszerítését.

Léteznek olyan országok, ahol a börtönbüntetés óriási szegényt jelent, így a bebörtönzés után a nőket a családjuk kitagadja. A női szervezetek és a civil közösségek támogatása segíthet az ilyen sorsú asszonyokon, hogy kibírják a börtönbüntetésüket, és hogy megtalálhassák boldogulásukat a szabad életben.

A kisgyermekes anyák a börtönökben

A gyermekek és a csecsemők kezelése a börtönben problematikus kérdés. A börtönbüntetésüket töltő várandós anyák számára megfelelő szintű orvosi ellátás szükséges. Lehetőség szerint a szülést inkább külső kórházban kell lefolytatni, mint a börtönben. Amennyiben a szülés miatt a várandós anyákat külső kórházba szállítják, nem szabad őket megbilincselni, vagy egyéb módon az ágyhoz kötni.

Az, hogy az anyák hogyan foglalkozhatnak a börtönben a csecsemőjükkel vagy a kisgyermekükkel, jelentősen eltérő. Számos országban a szülés után a csecsemőt elveszik az édesanyjától, és átadják rokonoknak vagy állami nevelőintézeteknek. Más országokban az intézetben belül van anya-gyerek körlet, ahol a csecsemők és a kisgyerekek együtt élnek az édesanyjukkal. Néhány esetben ezeken a körleteken képzett gondozók dolgoznak, és az anyák naponta láthatják gyermeküket néhány órára. Más helyeken a gyermekosztályt maguk az elítéltek működtetik.

Az is jelentősen eltérő, hogy a gyermeket milyen korban választják el az édesanyjától. Számos országban a gyermek 18 hónapos koráig maradhat az édesanyjával. Más országokban 6 hónapos koráig maradhat az anyjával a gyermek. Olyan országokban, ahol a gyermekgondozási színvonal alacsony, a gyermek egészen az édesanyja szabadulásáig maradhat a börtönben.

A gyermekek orvosi ellátásának fejlesztésére irányuló programokat humanitárius, egészségügyi és gyermekjóléti szervezetek vállalhatják fel, amelyek részt vehetnek az egészségügyi állapotok ellenőrzésében, a játékok és más szükséges eszközök biztosításában, és segíthetnek az anyáknak a gyermekük gondozásában.